

الشمس البرقعة الحرمة

تقديم به:

به پیشگاه مقدس حضرت ولی عصر علیه السلام و
والدین فداکار و دلسوزم که مشکلات را برجان
خریدند تا در راه علم و حکمت کوشا باشم.

سرشناسه:	علی هادی، شاهد
عنوان و نام پدیدآور:	صفات خدا در کلام اسلامی و کلام مسیحی قرون وسطا / شاهد علی هادی.
مشخصات نشر:	قم : مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۳.
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۶۸۴-۶
فروست اصلی:	مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ؛ پ۱۳۹۳/۱۹۶/۱۱۸
فروست فرعی:	دفتر تدوین متون پژوهشی؛ ۱۹
وضعیت فهرست نویسی:	فیا
یادداشت:	کتابنامه: ص. ۲۱۱.
موضوع:	خدا -- صفات
موضوع:	کلام -- تحقیق
موضوع:	کلام شیعه
موضوع:	مسیحیت -- کلام
شناسه افزوده:	جامعه المصطفی ﷺ العالمية. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
رده بندی کنگره:	۱۳۹۳ ص ۷/۸۴/۲۱۸ BP
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۴۲
شماره کتابشناسی ملی:	۳۶۵۸۹۷۶

صفات خدا در کلام اسلامی و کلام مسیحی (قرون وسطی)

شاهد علی هادی

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

صفات خدا در کلام اسلامی و کلام مسیحی (قرون وسطی)

مؤلف: شاهد علی هادی

چاپ اول: ۱۳۹۳ش / ۱۴۳۶ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● چاپ: کوثر ● قیمت: ۱۰۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۳۰۰

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

مراکز فروش:

- قم، چهارراه شهدا، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نیش کوچه ۱۸. تلفکس: ۰۲۵-۳۷۸۳۹۳۰۵۹
- قم، بلوار محمدامین، سه‌راه سالاریه. تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۰۶ - فکس: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۴۶

pub.miu.ac.ir - miup@pub.miu.ac.ir

با سپاس از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

- مدیر انتشارات: عباس ثقفی
- معاونت تولید: روح‌الله سلمانی
- ناظر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر فنی: محمدباقر شکرکی
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی
- آماده‌ساز: سید محسن عمادی
- صفحه‌آرا: محمد خسروبیگی
- ویراستار: حسین صافدل
- نمونه‌خوان: محمد خسروبیگی

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این‌رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی رحمته‌الله و مقام معظم رهبری (دام ظلّه العالی) می‌باشد.

«جامعه المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم العالمیه» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم» را تأسیس کرده است.

اثر حاضر با عنوان صفات خدا در کلام اسلامی و کلام مسیحی (قرون

وسطی) حاصل پژوهش فاضل گرامی شاهد علی هادی کوششی است در به ثمر رساندن گوشه‌ای از این اهداف متعالی. در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

فهرست

مقدمه ۱۳

بخش اول: کلام اسلامی

مقدمه	۱۹
معتزله	۲۰
اصول مذهب معتزله	۲۱
اشاعره	۲۲
اصول مذهب اشعری	۲۴
امامیه	۲۶
مدخل	۲۷
مشکل اساسی در صفات	۲۸
۱. معتزله	۳۱
صفات خداوند از دیدگاه بزرگان معتزله	۳۱
واصل بن عطا و انکار صفات	۳۱
۱. نقد و بررسی دیدگاه واصل بن عطا	۳۳
۲. علل انکار صفات	۳۴
دیدگاه ابوالهذیل	۳۵
نقد و بررسی دیدگاه ابوالهذیل	۳۷
دیدگاه نظام	۳۹

۱. فرق بین ذات و صفات از دیدگاه نظام..... ۳۹
۲. نقد و بررسی دیدگاه نظام..... ۴۱
- دیدگاه ابوعلی جبائی..... ۴۲
- نقد و بررسی دیدگاه ابوعلی جبائی..... ۴۴
- دیدگاه ابوهاشم جبائی..... ۴۵
- نقد و بررسی دیدگاه ابوهاشم..... ۴۷
- دیدگاه قاضی عبدالجبار معتزلی..... ۴۹
- نقد و بررسی دیدگاه قاضی عبدالجبار معتزلی..... ۵۲
- دلایل معتزله بر عدم زیادت صفات بر ذات..... ۵۳
- نقد و بررسی دلایل معتزله..... ۵۶
- خلاصه دیدگاه معتزله..... ۵۷
۲. اشاعره..... ۵۹
- دیدگاه اشعری درباره صفات خداوند..... ۵۹
۱. دلیل اول اشعری بر زیادت..... ۶۱
- نقد و بررسی دلیل اول..... ۶۲
۲. دلیل دوم اشعری بر زیادت..... ۶۲
- نقد و بررسی دلیل دوم..... ۶۳
- رابطه میان صفات و ذات..... ۶۵
۱. دیدگاه باقلانی..... ۶۷
- الف) صفات ذات..... ۶۸
- ب) صفات فعل..... ۶۹
- ج) رابطه صفات با ذات..... ۷۰
۲. دیدگاه امام الحرمین جوینی..... ۷۱
۳. دیدگاه امام غزالی..... ۷۴
- الف) صفات از دیدگاه غزالی..... ۷۶
- ب) قدمت صفات خداوند..... ۷۹
۴. دیدگاه شهرستانی..... ۸۰
- صفات خدا از دیدگاه شهرستانی..... ۸۲
۵. دیدگاه فخر رازی..... ۸۵
- دلایل فخر رازی بر زیادت صفات..... ۸۸

۹۰	۶. دیدگاه تفتازانی.....
۹۴	نقد و بررسی دلایل تفتازانی.....
۹۷	۳. امامیه.....
۹۷	شیخ صدوق.....
۹۸	۱. دیدگاه شیخ صدوق درباره صفات.....
۱۰۰	۲. صدوق و عینیت ذات با صفات.....
۱۰۱	۳. صفات ذات و صفات فعل.....
۱۰۳	شیخ مفید.....
۱۰۴	۱. معنای صفت از دیدگاه شیخ مفید.....
۱۰۵	۲. صفات از دیدگاه شیخ مفید.....
۱۰۶	شیخ طوسی.....
۱۰۷	۱. صفات از دیدگاه شیخ طوسی.....
۱۰۹	۲. مطلق بودن اوصاف.....
۱۱۰	خواجه نصیر الدین طوسی.....
۱۱۰	۱. صفات خداوند از دیدگاه خواجه.....
۱۱۱	۲. صفات ثبوتیه و سلبیه.....
۱۱۴	ابن میثم بحرانی.....
۱۱۴	۱. معنا شناسی اوصاف.....
۱۱۵	۲. صفات از دیدگاه ابن میثم.....
۱۱۶	۳. تقسیم صفات از دیدگاه ابن میثم.....
۱۱۸	۶. دیدگاه علامه حلی.....
۱۱۹	۱. معناشناسی اوصاف.....
۱۱۹	۲. صفات ذاتی خدا از دیدگاه علامه.....
۱۲۰	۳. قدرت خداوند بر افعال انسان.....
۱۲۲	۴. علم خداوند به معدوم.....
۱۲۳	۷. دیدگاه قطب‌الدین رازی.....
۱۲۴	۱. قطب‌الدین و نفی تشبیه.....
۱۲۵	۲. صفات خدا.....
۱۲۷	۸. دیدگاه فاضل مقداد سیوری.....
۱۲۷	۱. معنا شناسی اوصاف.....

- ۱۲۸ ۲. معانی و احوال
- ۱۳۰ ۳. اراده خداوند

بخش دوم: کلام مسیحی

- ۱۳۵ مکتب کاپادوکیه
- ۱۳۶ دیدگاه بازیلوس
- ۱۳۶ ۱. صفات خدا
- ۱۳۷ ۲. تثلیث
- ۱۴۰ دیدگاه گرگوریوس نازیانزوسی
- ۱۴۰ ۱. خداشناسی
- ۱۴۱ ۲. تثلیث
- ۱۴۲ دیدگاه گرگوریوس نیسایی
- ۱۴۳ دیدگاه دیونسیوس مجعول
- ۱۴۴ خداشناسی
- ۱۴۹ دیدگاه اگوستین
- ۱۵۰ ۱. صفات خدا
- ۱۵۲ ۲. تثلیث
- ۱۵۴ دیدگاه بوئتیوس
- ۱۵۵ ۱. خداشناسی
- ۱۵۶ ۲. صفات خدا
- ۱۵۸ ۳. علم خدا و اختیار انسان
- ۱۵۹ ۴. مسئله شرور
- ۱۶۱ ۵. تثلیث
- ۱۶۲ دیدگاه جان اسکات اورینگن
- ۱۶۳ ۱. صفات خدا
- ۱۶۴ ۲. اسکات و تثلیث
- ۱۶۶ دیدگاه توماس اکوئیناس
- ۱۶۷ ۱. معناشناسی اوصاف
- ۱۶۸ الف) نفی اشتراک معنوی
- ۱۶۹ ب) نفی اشتراک لفظی

ج) نظریه تمثیل.....	۱۷۰
۲. علم ما و خدا.....	۱۷۲
۳. علم خداوند.....	۱۷۳
۴. وحدت خداوند.....	۱۷۴
۵. تثلیث از دیدگاه توماس.....	۱۷۶
نتیجه‌گیری، جمع‌بندی و مقایسه.....	۱۷۹
دیدگاه معتزله.....	۱۷۹
دیدگاه اشاعره.....	۱۸۵
دیدگاه امامیه.....	۱۹۰
مقایسه دیدگاه‌های معتزله، اشاعره و امامیه.....	۱۹۴
معتزله و امامیه.....	۱۹۷
دیدگاه متکلمان مسیحی.....	۱۹۹
صفات خداوند از دیدگاه متکلمان مسیحی.....	۲۰۵
تثلیث از دیدگاه متکلمان مسیحی.....	۲۰۷
صفات خدا از دیدگاه کلام اسلامی و کلام مسیحی.....	۲۰۸
منابع.....	۲۱۱
ابن سینا، ابوعلی الحسین، الالهیات من الشفاء، تحقیق حسن زاده آملی، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، الطبعة الاولى، ۱۳۷۶ ه.ش.....	۲۱۱
SUMMARY.....	۲۱۶

مقدمه

وظیفه علم کلام تبیین، اثبات و دفاع از اعتقادات دینی است (هر دینی که باشد) و در مباحث علم کلام بحث «خداشناسی» جایگاه ویژه‌ای دارد به طوری که همه مباحث حول آن می‌چرخد و اگر این بحث تضعیف شد، مباحث دیگر علم کلام نیز تضعیف خواهد شد، چون این بحث مبنا و بنیاد مباحث دیگر است.

ادیان مختلف در این‌که خداوند متعال وجود دارد، اختلافی ندارند بلکه اختلاف آنها در این است که خداوند چگونه است و چه صفاتی دارد؟ رای همین است که از زمان‌های قدیم این بحث (بحث صفات) مورد توجه دانشمندان ادیان مختلف بوده است که دیدگاه‌های متفاوتی در این باره ارائه داده و سؤالات گوناگونی را مطرح کرده‌اند.

یکی از مباحث مهم مورد سؤال دانشمندان، صفات خدا است. که اساساً چگونه می‌توان خدا را توصیف کرد؟ چگونه می‌توان در آستان او که منزه از زمان و مکان و جهت است، ایستاد و اعتراف کرد؟ چگونه می‌توان با این موجود نامرئی برتر از زمان و مکان سخن

گفت؟ نزدیک شدن به او یا دور شدن از او چه معنایی دارد؟ و چگونه می‌توان با او ارتباط برقرار کرد؟ این سؤال اول و اصلی آنها بود و به خیال خودشان، اگر این سؤال بی‌جواب می‌ماند دیگر جایی برای مطرح کردن دیگر مباحث اوصاف شناسی باقی نمی‌ماند. چون وقتی که صفات خدا بی‌معنا و غیرقابل درک می‌شد دیگر مجالی برای دیگر اوصاف الهی باقی نمی‌ماند. اما این شکاکیت به همین جا پایان نپذیرفت بلکه در قدم گفتند: اگر گفتیم می‌توان خدا را توصیف کرد، صفات او به چه کیفیتی خواهد بود؟ این‌جا به این مسئله مهم می‌خوریم که بعضی از الفاظ به کار رفته در متون دینی برای صفات خدا، مشترک بین خدا و انسان است، مثل «عالم» که هم برای خدا به کار می‌رود و هم برای انسان یا «قادر» که هم برای خدا به کار می‌رود و هم برای انسان حال باید پرسید که معنای دقیق این صفات چیست؟ آیا این صفات برای خدا و برای انسان به یک معنا اطلاق می‌شود؟ به عبارت دیگر، آیا این الفاظ برای خدا و انسان به نحو اشتراک لفظی به کار می‌رود یا به عنوان اشتراک معنوی؟ اگر به عنوان اشتراک لفظی باشد و هر کدام بر معنایی دلالت کند آیا بین دو معنا تباین وجود دارد؟ اگر متباین باشد چگونه معنای اوصاف الهی را درک می‌کنیم؟ و اگر به عنوان اشتراک معنوی باشد آیا لازمه‌اش انسان انگاشتن خدا نیست؟ تکلیف اوصاف مشترک بین خدا و انسان چیست؟ چگونه می‌توانیم اینها را حل کنیم؟

خلاصه این‌که: آیا می‌توان خدا را توصیف کرد؟ اگر می‌توان، به چه کیفیتی؟ این بحثی است که ما در این کتاب دنبال می‌کنیم و سعی داریم که با نگاه به تمام جوانب آن تحلیل دقیقی از آن ارائه دهیم.

بحث خداشناسی از قدیمی‌ترین مباحثی است که بشر با آن سروکار داشته‌اند. ادیان و مذاهب مختلف تصاویر گوناگونی از این بحث ارائه داده‌اند اما همه آنها در یک چیز مشترک بودند و آن اعتقاد به وجود خداوند است. آنها معتقد بودند که خداوند متعال وجود دارد ولی آنچه مورد اختلاف و افتراق واقع شد، اوصاف خداوند است که هر یک از ادیان تصور خاصی از خداوند ارائه کرده‌اند، لذا این بحث مورد توجه دانشمندان بوده است خصوصاً در ادیان ابراهیمی این بحث کرد بیشتری پیدا کرده بود. در مسیحیت و اسلام نیز این بحث از همان ابتدا مورد توجه بوده و دانشمندان بحث‌های زیادی در این باره ایراد کرده‌اند.

نکته قابل توجه این‌که این بحث به صورتی که در کتاب حاضر مطرح گردیده، مورد توجه واقع نشده است. هر چند بحث‌های پراکنده‌ای در این باره مطرح شده است ولی تا جایی که نویسنده اطلاع دارد تاکنون تحقیق مستقلی به این موضوع اختصاص نیافته است و ظاهراً این اولین تحقیق مستقل در این موضوع است.

امروزه مقایسه موضوعات از دیدگاه مکاتب مختلف اهمیت بسزایی دارد، چون هم زمینه‌های هم‌اندیشی و هم فکری را هموار می‌کند و هم نقاط قوت و ضعف را در مقابل دیگران نشان می‌دهد و محققین می‌توانند برای رشد مکتب خود از آن نقاط استفاده کنند.

موضوع این کتاب، «مقایسه دیدگاه‌های کلام اسلامی و مسیحی» است که در ابتدا به بررسی کلام اسلامی و سپس کلام مسیحی درباره صفات خدا پرداخته و در نهایت نتیجه‌گیری شده است.

مقایسه و تطبیق دیدگاه‌های این دو دین بزرگ اهمیت ویژه‌ای دارد و می‌تواند موجب همفکری بیشتر این دو مکتب شود.

در پایان تشکر فراوان دارم از اساتید محترمی که در راه علم و معرفت راهنمای حقیر بوده‌اند؛ به‌خصوص جناب حجة الاسلام و المسلمین آقای علی نامدار و جناب دکتر علی که با راهنمایی‌های گرانقدر خود در بهتر شدن این اثر، تأثیر فراوانی داشتند. هم‌چنین از مدیر مرکز جهانی علوم اسلامی جناب حجت الاسلام و المسلمین دکتر اعرافی و همه افرادی که در تدوین و تهیه این کتاب یاری رساندند.